

УДК 811.161.2'06373.45'3773.46.005

Солдатова Л.П. (Київ, Україна)

**СУТНІСТЬ ТА ІСТОРИЗМ ПОНЯТТЯ “МОВА” В ІНДІЙСЬКІЙ
ЛІНГВІСТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ
(ЧАСИ РАННЬОЇ АНТИЧНОСТІ VIII СТ. ДО Н.Е. – II СТ. ДО Н.Е.)**

У статті розглядаються проблеми лінгвістичної термінології. Аналізується змістове наповнення поняття «мова» в часи ранньої античності в індійській лінгвістичній традиції.

Ключові слова: мова, тлумачна формула змісту поняття (ТФЗП), поняття.

Метою даного дослідження є аналіз поняття “мова” у добу ранньої античності (VIII ст. до н.е. – II ст. до н.е.) в індійській мовознавчій традиції з точки зору його сутності для подальшого розвитку лінгвістичної науки.

Історія людської мови є найбільш виразним та об’єктивним свідченням зростання індивідуально-особистісних аспектів культури та її оптимізації.

Об’єктом дослідження є поняття “мова” в період ранньої античності.

Предметом дослідження є виявлення основних теоретико-практичних підходів до розуміння сутності поняття “мова” на ранніх етапах розвитку лінгвістики.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики дуже важливим є вирішення питання однозначної та повної дефініції поняття “мова”, яке є продуктом тривалого і суперечливого історичного розвитку в лінгвістичному пізнанні.

Ще в давнину люди намагалися знайти відповіді на питання про походження мови, її характерні властивості (для диференціації з такими поняттями, як мовлення, текст і тощо), про цілі її існування, функції, засоби. Проте найважливішим питанням залишається питання про сутність поняття “мови”.

Проаналізуємо, систематизуємо та узагальнимо інформацію про особливості розуміння поняття “мова” в період ранньої античності, що буде здійснюватись за структурою тлумачної формули змісту поняття (ТФЗП) [1].

Проведемо опис змістового наповнення поняття “мова” на рівні знань періоду ранньої античності (VIII ст. до н.е. – II ст. до н.е.), тобто проаналізуємо попереднє знання, яке стосувалося цього поняття.

У лінгвістиці існують декілька періодизацій історії мовознавства. Існує періодизація, рекомендована В.І.Кодуховим, яка починається з V – IV ст. до н.е. і складається з 5 етапів:

1 період – V – IV ст. до н.е. – XVI ст.;

2 період – XVII – XVIII ст.;

3 період – кінець XVIII – перша половина XIX ст.;

4 період – кінець XIX – перша третина XX ст.;

5 період – 30-ті роки XX ст. до нашого часу [2: 20–25].

Ми зробимо спробу проаналізувати сутність поняття «мова» на 3 століття раніше – VIII ст. до н.е. – II ст. до н.е., тобто в період, який відомий в історії під назвою “Період ранньої античності” (VIII ст. до н.е. – II ст. до н.е.).

Дослідимо в рамках цього періоду уявлення про сутність мови, її природу і функції, взаємозв’язки між мовою і реальністю в Стародавній Індії.

Історик-лінгвіст М.А.Кондрашов підкреслював: “Індію слід вважати колискою мовознавства, бо саме в цій країні з її давньою і оригінальною культурою і філософією вперше проявився інтерес до вивчення мови” [3: 7], що сприяло перетворенню мови в один з найважливіших об’єктів дослідження.

Індійська лінгвістика в історії світової науки про мову є найстарішою. Її досягнення довгий час не мали аналогів в культурах інших народів.

“Мова для індійської цивілізації з’явилася історично першим предметом спеціалізованого теоретичного знання; назавжди вона залишилася і одним із найголовніших його предметів” [4: 155–176].

У досліджуваній період в Індії вважалося, що мова існує як для зв’язку з богами, так і з людьми, виділялися відмінності між використанням мови,

спрямованої до богів (релігійні цілі), та використання мови у людському суспільстві (світські цілі) [5].

Особливий інтерес індійські вчені виявляли до Вед (веда – “знання”), текстів повчального, вказівного, релігійного, історичного характеру у вигляді співів, що супроводжували релігійні обряди). У ведичних текстах для мови використовувався загальний термін – *vāk* (вак), який історично пов’язаний зі словом “голос”. Час утворення Вед невідомий, вчені вважають, що найстаріші частини (“Рігведа” (Веда Гімнів)) були створені близько XVI ст. до н.е. Мова Вед, зрозуміла тільки особливому класу людей, *ṛishī* *Brāhmaṇas*, була важливим інструментом для досягнення містичного єднання з богами. Пізніше мова Вед отримала назву ведійської і стала складовою частиною санскриту. Письмову форму Веди отримали тільки в VI столітті до н.е. (вважають, що В'ясадева (також відомий як В'яса, Ведав'яса, Бадараяна або Крішна-Двайпаяна) вперше записав Веди для людей) [6].

У пам'ятках ведичної літератури (ведангах) розглядаються лінгвістичні проблеми: проблеми фонетики та орфоєпії (шинкша), метрики і віршування (чханда), граматики (в'акарана), етимології і лексикології (нірукта). За цими напрямками давньоіндійська лінгвістична думка надалі і розвивалася.

У ведичній літературі спостерігається містично-ритуальне розуміння мови. Стародавні індійці зверталися і до питань філософії мови, спочатку в міфологічних переказах і релігійних текстах, а потім у філософських і граматичних працях. Вони визнавали мову вищим божеством (“Рігведа”) [7].

Нелюбін Л.Л. зазначав, що вже у X ст. до н.е. створювалися словники (у віршованій формі), що містили незрозумілі слова з Вед, а приблизно в V ст. до н.е. індійський автор Яска склав коментар до ведійської мови [8].

Формування і розвиток мовознавства в Стародавній Індії були викликані як релігійними, так і практичними причинами.

Релігійні причини:

- необхідність точного відтворення й пояснення священних гімнів, які супроводжували релігійні обряди. Гімни, в яких були зібрані правила, що

регламентували поведінку людей у стародавньому індійському суспільстві, зберігалися в пам'яті жерцями (люди богів були наділені великою владою й могутністю, оскільки тільки вони могли встановлювати зв'язки з потойбічним світом і надавати земному світу стійкість шляхом проведення звичайних та урочистих служб) і передавалися усно з покоління в покоління;

- необхідність "...збереження в незмінному вигляді текстів Вед і традиції їхнього розуміння та використання" [9: 155–176];

- необхідність розуміти і використовувати Веди в прагматичі ритуалу, який переслідував мирські цілі – набуття багатства, нащадків, влади.

«Практичні» причини:

- намагання унормувати санскрит (в перекладі означає "досконалий") як єдину літературну мову Стародавньої Індії. Санскрит вважався священною мовою, але у практиці використання він розпався на пракрити (розмовні варіанти);

- необхідність зберегти точність вимови і значень слів у Ведах. Приблизно на початку X ст. до н.е. створюються перші словники – списки знайдених у Ведах незрозумілих слів;

- необхідність забезпечити письмову фіксацію результатів людської діяльності, яка б не залежала від часу та простору.

Аналіз мови стародавні індійці будували на виявленні подібностей і відмінностей у мовних явищах, вказували на мову як "неправдиву картину" зображення реальності, вважали, що "мова має символічну функцію вказівки за межами самої себе" [9: 2].

Для з'ясування сутності поняття "мова" у досліджуваній період необхідно представити класифікацію дефініцій поняття "мова" за суттєвими, специфічними ознаками для виявлення загального та відмінного [1].

Представимо всі відомі вияви явища сутності **буття поняття**, де *явище* – це те, як сутність проявляє себе у взаємодії з іншим буттям, у тому числі й з органами та засобами сприйняття людини. Явище визначається як сутністю буття, так і сутністю суб'єкта, який досліджує це буття.

У Стародавній Індії “мова” трактувалася як:

1. трансцендентний дар (такий, що лежить за межами досвіду, недоступний пізнанню, незбагнений для розуму), тобто **надлюдський дар, містичний творчий божий дар** – “пошук сутності мови в *тиши* (мовчанні) трансцендентного мовлення, яке в свою чергу *чекає* інтуїції Бога (реальності)” [9: 24];

2. вища космотворча сила – вічна сила, що не створена ані богами, ані людьми. Таке розуміння мови (Вач) призвело до обожнювання мови, появи Богині Мовлення (*vāk devī*), низки інших богів, яких називали “Владики Мовлення” (*brahmaṇaspati*, Бріхаспаті, *vākrati*);

3. реальність – об’єктивно існуюча вічна **реальність** – існуюча дійсність, тобто об’єктивний світ в усій його різноманітності. В.Г.Лисенко зазначив: “Свого роду “вічною реальністю” вважали мову послідовники мімансу (міманс – одна з ортодоксальних систем давньоіндійської філософії, викладена в Міманса-сутрах, авторство яких приписують Джай-міні (IV-III ст. до н.е.) – [10; 11];

4. інструмент, засіб Богів (який вони використовують для створення та керування світом) **та людей** (який вони використовують для досягнення своїх релігійних і мирських цілей), які сприймають її “...як найважливіший **інструмент** для наближення до богів, закликаючи їх, просячи їх прихильності, а значить і для успішного завершення ритуального дійства” [5];

Представимо зв’язки та відношення всередині поняття як системи, структури з їх елементами, зв’язки цих елементів в структурах та їх відношення.

“Мова” розуміється як:

1. Система – історично сформована і унормована **багаторівнева система** засобів для формування, зберігання, переробки і передачі інформації:

1.1. система різних рівнів:

- фонетичний,
- морфологічний,

- лексичний,
- синтаксичний.

Результатом досягнень попередньої тривалої лінгвістичної традиції стала перша нормативна граматика, створена Паніні (чітке датування життя вченого невідоме. Він народився після VII ст. до н. е. і помер до III ст. н.е.) [12] в усній формі (лінгвіст був неписьменний). Граматика була основана на попередній складній та тривалій лінгвістичній традиції. Паніні у своїй Граматиці створив послідовну і чітку методику опису мови. Граматика століть передавалася усно від покоління до покоління. Пізніше вона була записана у вигляді таблиць, з умовними знаками, скороченнями на 150 сторінках [13: 5; 7]. В ній були надані перші відомості про фонетику, морфологію, синтаксис санскриту, відомості про правильні вимову та артикуляцію, були виділені:

- 4 частини мови (ім'я, дієслово, прийменник, частка),
- частини слова (корінь, суфікс, закінчення, основа слова),
- сім відмінків [4; 4, 14: 11-43, 15: 12–35].

1.2. Система норм (констант). Паніні розумів мову як систему. В Граматиці, яка складається з коротких віршів – сутр, містилося 3959 правил, в ній були встановлені норми санскриту і давався точний опис мови священних текстів. Граматика створена “надзвичайно формалізованою мовою, що нагадує алгебраїчні формули” [13: 5].

Граматика передавалася з покоління в покоління, її заучували напам'ять, як найцінніше керівництво до користування священним мовою – санскритом. [14: 11–43].

Граматика Паніні майже два тисячоліття вважалася еталоном граматики і досі вважається одним з найбільш повних і точних описів мови. За точністю і математичною строгістю його праця не мала собі рівних не тільки в Індії, але й у всьому світі, принаймні, до XX століття. “...іноді навіть говорять, що її мова може служити зразком для виниклої вже в другій половині XX ст. інженерної лінгвістики” [15: 12–35].

1.3. Система набору символів, “...де символ має значення за угодою (домовленістю), яка є безліччю звуків або інших конкретних феноменів” [9:19].

1.4. Система засобів для накопичення людського досвіду, людського спілкування та історичного досвіду народу, узагальнених та зафіксованих. У Граматиці Паніні говорить про діалекти, дає зразки порівняльного методу їх опису [13: 6].

1.5. Система знань, мова розглядається як матриця, тобто згорнута форма знання, яке далі розгортається зусиллями людей, але мова має “надлюдське походження” [7].

2. Діяльність – здатність до комунікації як продукт і основна умова когнітивної діяльності людини для передачі інформації:

2.1 вид діяльності для передачі та зберігання інформації у соціумі, “усвідомлення того, що мова є насамперед видом діяльності (протилежне старому європейському розумінню мови як номенклатури або безлічі найменувань)...” [16: 9];

2.2 процес такої діяльності, пов’язаний з теоретико-пізнавальною та практичною діяльністю людини в комунікативних, розумових та інших процесах життя, який пов’язаний зі створенням та удосконаленням письма, навчанню йому, створенням словників, тлумаченням священних текстів, опануванням структури мовлення, пошуками шляхів підвищення ефективності впливу магічного слова в обрядах жерців тощо.

- “Ототожнення думки (мислення) та мови – це типове у індійській філософії” [9: 21].

2.3 результат такої діяльності:

- “мова – це просто **звичайне створіння людини** в її егоїстичній зіпсованій залежності, і, як наслідок цього, немає надії на досягнення істинності” [9, 2];

- **продукт суспільної угоди** між людьми, тому зв’язок слова і значення були для неї конвенційними і залежними від суб’єкта, який дає можливість

спілкування між людьми, формування, збереження інформації в часі і просторі. [11].

Рушійною силою будь-якого буття є протиріччя, тобто взаємодія різних, протилежних сторін, властивостей та тенденцій, які знаходяться у внутрішній єдності. На основі проведеного аналізу вказаного історичного періоду ми можемо **визначити протилежності всередині поняття “мова”**, які виникли в процесі його розвитку.

1) Виявлення буття поняття – де поняття – це створений людиною продукт, споживаний соціумом та самою ж людиною [1]: “мову” розуміли як:

- трансцендентний дар;

- інструмент, засіб;

- дійсність, факт.

2) Виявлення її сутності (головне, визначальне в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення). “Мова” трактувалась як **система** – певна лінгвістична конструкція або форма організації, що вимагає постійного нормування для досягнення максимально автентичного формування, кодування, збереження та передачі інформації про діяльність.

Це розгалужена **система**, яка складається з **системи різних рівнів, система норм (констант), система набору символів, система засобів та система знань.**

3) Сутність всезагальної сфери буття, частиною і/або одиницею якої є досліджуване поняття:

- діяльність як певне функціонування, виявлення чого-небудь. Така **діяльність** має складові:

- вид діяльності,

- процес такої діяльності,

- і, найголовніше, результат такої діяльності.

Висновки: у період ранньої античності початкове релігійне розуміння “мови” як **трансцендентного дару** (Божого створіння, яке використовують Боги

як засіб для створення та керування світом, як *Богом дана людям потенційна здібність формування, створення закономірного процесу багаторівневої звукової кодової системи, яка пов'язана з природними здібностями та фізіологією людини та її свідомістю*), в процесі розвитку трансформується в розуміння “мови” як **вищої космотворчої сили** (що не створена ані богами, ані людьми) та **реальності або факту** (як вічна реальність реального буття), а в подальшому вже для практичного застосування «мова» перетворюється на історично утворену особливу **систему** (лінгвістичну конструкцію з певним набором символів і законів, яка вимагає постійного нормування для досягнення автентичного формування, кодування, збереження і передачі інформації, багаточисленні та різноманітні графічні кодові системи (*писемність*) *людина створила сама*), яка є **інструментом (засобом) діяльності** людини (як вид, процес і результат комунікативних, розумових та інших процесів діяльності людини, *призначений для спілкування з богом, людей між собою, формування, збереження та передачі знання (інформації)*) з метою забезпечення аутентичності в передачі інформації, незалежної від часу та простору для комунікації.

Давньоіндійська наука про мову в період ранньої античності суттєво вплинула на подальший розвиток мовознавства в цілому і розуміння “мови” зокрема. Датський лінгвіст Вільгельм Томсен (1842 – 1927 рр.) писав: “Висота, яку досягло мовознавство в індусів, абсолютно виняткова, і до цієї висоти наука про мову в Європі не могла піднятися аж до XIX століття, та й то навчившись багато чого в індійців” [17: 10].

Дана робота є важливою складовою для розв'язання проблеми однозначного та повного тлумачення поняття “мова” на сучасному етапі розвитку науки.

Результати цього дослідження можуть надати можливість детально з'ясувати та показати сутність термінопонять, їх обумовленість поняттєвим наповненням, зробити можливим формулювання дефініції наукового поняття як елемента суто наукового знання.

У подальшому необхідно провести дослідження наступних етапів у розвитку поняття “мова” аж до нашого часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Солдатова Л.П. Поняття «дискурс»: проблеми визначення // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. Випуск 46, ч.4. –К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – 32-40 (429 с.)
2. [Кодухов В.И.](#) Общее [языкознание](#). М., 1979. – 197 с.
3. Кондрашов Н.А. История лингвистических учений: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 “Рус. яз. и лит.”– М.: Просвещение, 1978. – 224 с.
4. Парибок А.В. О методологических основаниях индийской лингвистики// История лингвистических учений. Средневековый Восток. – Л.: Наука, 1981. – С. 155-176, <http://www.sanatanadharma.udm.net/text/paribok1.doc>.
5. Madhav Deshpande Language and Testimony in Classical Indian Philosophy// Stanford Encyclopedia of Philosophy. – plato.stanford.edu/entries/language-india
6. Булич С.К. Вьяса // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.
7. Сузов И.П. История языкознания: Учебное пособие для студентов старших курсов и аспирантов. Тверь: Тверской гос. ун-т, 1999.– 327 с.
8. Нелюбин Л.Л. История науки о языке [Электронный ресурс]: учебник / Л.Л. Нелюбин, Г.Т. Хухуни.– М.: Флинта, 2011 // ЭБС «Книгафонд». – Режим доступа: <http://www.knigafund.ru>.
9. Harold G. Coward “Language” in Indian philosophy and religion edited and introduced. – Quebec. 1978. – 87 p.
10. Філософський словник / За ред . В.І. Шинкарука. – 2.вид., перероб. і доп. – К.: Голов. Ред. УРЕ, 1986.

11. Лысенко В.Г. Философия языка в Индии// Новая философская энциклопедия в 4-х т. Руководители проекта В.С. Степин, Г.Ю. Семигин. М.: Мысль, 2003 (2010). – Т.1. *lib.rus.ec*.
12. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона.– СПб. В 86 томах с иллюстрациями и доп. материалами (82 т. и 4 доп.), 1890–1907.
13. Березин А.М. История лингвистических учений. – М., 1975. – 11 с.
14. Алпатов В.М. Лингвистические традиции// Алпатов В.М. История лингвистических учений. – М., 2001. С.11-43.
15. Нелюбин Л.Л., Хухуни Г.Т. История науки о языке: Учебник/ Л.Л. Нелюбин, Г.Т. Хухуни.– 3-е изд., исправ. и доп.– Москва: Флинта, 2008.– 376 с.
16. Staal F. Oriental Ideas on the Origin of Language. JAOS, v. 95, N 1.
17. Томсен В. История языковедения до конца XIX века (Краткий обзор основных моментов) / В. Томсен; пер. студентов в обраб. и с послеслов. Р. Шор. – М.: Учпедгиз, 1938. – 159 с.

Солдатов Л., кандидат фил.наук, доцент

Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев

**Сущность понятия «язык» в индийской лингвистической традиции
(времена ранней античности VIII до н.э. –II до н.э.)**

Ключевые понятия: язык, толковательная формула содержания понятия (ТФСП), термин, понятие.

В статье рассматриваются проблемы лингвистической терминологии. Анализируется смысловое наполнение понятия “язык” во времена ранней античности в индийской лингвистической традиции.

Essence of the concept “Language” in the Indian linguistic tradition (early antiquity times VIII B.C. – II B.C.)

This article deals with the problem of linguistic terminology. The semantic content of the concept “language” in the Indian linguistic tradition in early antiquity (VIII BC - II BC) is analyzed.

Key words: *language, explanatory formula of notion content (EFCC), concept.*